

The description and analysis of mourning rituals among new middle class survivors in the era of corona virus pandemic

Reza Taslimi Tehrani*

Abstract

In the era of corona-virus pandemic, there is no possibility for public and collective rituals. The main purpose of the present article is studying the new way that new middle class survivors mourn, describing the characteristics of mourning rituals among them and analyzing the changes occurred in these rituals in this era (2020 February to 2021 January in Iran). To this end, we employ Netnography, observation and interview as methods. Based on the findings of the present research, in the era of corona-virus, new middle class survivors mourn in different ways especially in social media. Virtualization, individualization, personalization, Visualization, Degenderization, secularization (individualization of religion), and Commercialization are the most important elements of mourning rituals among new middle class survivors. The homology between the characteristics of new middle class lifestyle and above-mentioned elements can explain why they emerged as the new traits of mourning rituals among new middle class survivors.

Keywords: Ritual, Death, mourning, new middle class, Corona-virus, Virtualization.

* Assistant Professor of Culture, Art and Communication Research Institute, rtaslimitt@gmail.com

Date received: 05/06/2021, Date of acceptance: 05/09/2021



Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

توصیف و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه متوسط جدید در دوران همه‌گیری کرونا

رضا تسلیمی تهرانی*

چکیده

در دوران همه‌گیری کرونا، امکان برگزاری آیین‌های عزاداری به نحو عمومی و جمعی وجود ندارد. از اینرو، مسئله اصلی پژوهش حاضر مطالعه شیوه‌ی انجام عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید ایرانی و توصیف و تحلیل ویژگی‌ها و تحولات رخ داده در آنها است. به منظور دستیابی به اهداف پژوهش، مقاله‌ی حاضر با استفاده از روش‌های تنوگرافی، اسنادی، مشاهده و مصاحبه در بازه‌ی زمانی اسفند ۱۳۹۸ تا دی ۱۳۹۹ به مطالعه نحوه انجام عزاداری می‌پردازد.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، عزاداری در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید از اشکال گوناگونی برخوردار شده و از جمله در رسانه‌های اجتماعی به شیوه‌های مختلف برگزار شده است. محورهای اصلی تغییرات رخ داده عبارتند از: ۱- مجازی شدن ۲. فردی شدن ۳- شخصی شدن ۴- تصویری شدن ۵- جنسیت زدایی شدن ۶. دنیوی شدن (فردی شدن دین) ۷- تجاری شدن. در توضیح چرایی بروز این ویژگی‌ها و تغییرات صورت گرفته می‌توان به تحولات ایجاد شده در سبک زندگی و جهان بینی بازماندگان طبقه متوسط جدید اشاره کرد و در بین این ویژگی‌ها و خصوصیات سبک زندگی اعضای این طبقه تناظرات و همخوانی‌هایی را مشاهده نمود.

کلیدواژه‌ها: آیین، مرگ، عزاداری، طبقه متوسط جدید، کرونا، مجازی شدن

* استادیار پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، rtaslimitt@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۱۴



Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

همه‌گیری ویروس کرونا جامعه‌ی ایران را از جنبه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تحت تاثیر قرار داده و حوزه‌های مختلف جامعه را دگرگون کرده است. در مورد آیین‌های مرتبط با مرگ، به نظر می‌رسد، همه‌گیری ویروس کرونا نحوه‌ی برگزاری آن‌ها را متحول ساخته و موجب تغییر و پویایی این آیین‌ها شده است. در همین راستا، مقاله حاضر تلاش می‌کند تاثیرات و پیامدهای همه‌گیری این ویروس بر نحوه‌ی برگزاری آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید را توصیف و تحلیل کند.

۱.۱ بیان مسئله

آیین‌ها به عنوان بخش قابل توجهی از فرهنگ یک جامعه ایفای وظایف مهمی را برعهده دارند که از جمله آنها معنی بخشی به زندگی و فهم پذیر ساختن آن است. آیین‌ها افراد جامعه را گرد هم می‌آورند و بر ارزش‌ها و هنجارهای یک جامعه تاکید می‌کنند (ترنر، ۱۹۷۶).

آیین‌ها نیز به مانند دیگر اجزا و خصوصیات فرهنگی در معرض تغییر قرار دارند و در طول زمان تحولات و دگرگونی‌های مختلفی را پشت سر می‌گذارند. آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان، یکی از مهمترین آیین‌های اجتماعی است که می‌تواند نشان‌دهنده‌ی بخش مهمی از باورها و دیدگاه‌های افراد و نحوه نگاه آنها به زندگی و ابعاد مختلف آن باشد. تحلیل خصوصیات کنونی این آیین‌ها و توجه به روندهای تاریخی طی شده می‌تواند مولفه‌های نوظهور آنها را به نمایش بگذارد و تغییرات رخ داده در سنت‌ها و ارزش‌های جامعه را برجسته کند.

در پژوهش حاضر به منظور محدود شدن بحث تنها به آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید پرداخته می‌شود. تاکید بر اعضای این طبقه از آن رو است که آنها حجم وسیعی از جمعیت جامعه را از آن خود کرده‌اند و از نقش مهمی در تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جامعه برخوردارند. توضیح در مورد مفاهیم طبقه‌ی متوسط و طبقه‌ی متوسط جدید و اعضای تشکیل دهنده‌ی آن در جامعه‌ی ایران در ادامه، در بخش تعریف مفاهیم ذکر می‌شود.

پژوهش حاضر به مدت ۱۱ ماه از اسفند ۱۳۹۸ تا دی ۱۳۹۹ انجام گرفته است. در این مدت ظهور ویروس کرونا و همه‌گیری آن حوزه‌های مختلف اجتماعی و از جمله برگزاری آیین‌های عزاداری را دگرگون کرده است. در نتیجه‌ی شیوع کرونا، تشدید اقدامات بهداشتی و ایجاد فاصله‌گذاری فیزیکی، برگزاری آیین‌های تشییع و تدفین با محدودیت مواجه شده و برگزاری آیین‌های ترحیم و یادبود فیزیکی، عمومی و جمعی ممنوع شده است. در همین راستا، آیین‌های عزاداری از ابعاد و اشکال جدیدی برخوردار شده و از جهات گوناگون متحول شده‌اند. از اینرو، در اینجا چگونگی برگزاری آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید در دوران همه‌گیری کرونا توصیف خواهد شد و خصوصیات و ویژگی‌های این آیین‌ها در دوران ذکر شده مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

در مجموع، مسئله‌ی اصلی پژوهش حاضر توصیف، فهم و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید در ایران امروز است تا به این وسیله بتوان به شناخت مولفه‌های جدید در برگزاری این آیین‌ها دست یافت و ارتباط آنها با سبک زندگی اعضای این طبقه را تحلیل کرد.

۲.۱ سوالات تحقیق

۱. عزاداری برای درگذشتگان در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید در دوران همه‌گیری کرونا به چه نحو انجام می‌شود؟
۲. ویژگی‌های آیین عزاداری در دوران همه‌گیری و تحولات ایجاد شده در نحوه‌ی برگزاری این آیین در بین اعضای این طبقه کدامند؟
۳. ویژگی‌ها و تحولات رخ داده در شیوه‌ی برگزاری آیین عزاداری در بین اعضای این طبقه را چگونه می‌توان توضیح داد؟

۳.۱ اهداف تحقیق

۱. ارائه‌ی تصویری دقیق از چگونگی برگزاری آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید
۲. فهم و تحلیل حضور مولفه‌های جدید در آیین‌های عزاداری و ارتباط آنها با سبک زندگی اعضای طبقه‌ی متوسط جدید

۴.۱ پیشینه پژوهش

مطالعات مرگ عنوان مجموعه‌ای از پژوهش‌های بین رشته‌ای است که در مورد پدیده مرگ انجام می‌گیرد. در این مجموعه متخصصان از رشته‌های مختلف مانند فلسفه، ادبیات، روانشناسی، جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، الهیات، معماری، پزشکی و ... در مورد ابعاد گوناگون مرگ و مردن به پژوهش و تحقیق می‌پردازند. مطالعات مرگ در جهان جدید و در جوامع مختلف به نسبت نوپا است و از قدمتی چند ده ساله برخوردار است. در جامعه ایران نیز در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی در مورد ابعاد مختلف مرگ و با رویکردهای گوناگون انجام گرفته است. مطالعات و پژوهش‌های اجتماعی انجام شده در مورد مرگ در ایران غالباً به بررسی نگرش‌های اعضای جامعه نسبت به مرگ و مردن اختصاص یافته است. از جمله‌ی این پژوهش‌ها که به مطالعه‌ی نگرش‌های افراد و گروه‌های مختلف در مورد مرگ و مردن پرداخته‌اند می‌توان به تحقیق مرتضی کریمی (۱۳۸۵) با عنوان «بررسی جامعه‌شناسانه تجربه مرگ در میان بیماران سرطانی»، پژوهش مسعود زمانی مقدم (۱۳۹۳) با عنوان «دین باوری و نگرش به مرگ: مطالعه‌ی نمونه‌ای از دانشجویان با روش نظریه زمینه‌ای» و پژوهش نویسنده (۱۳۹۵) با عنوان «سیمای فکری مرگ در بین ساکنین شهر تهران» اشاره کرد. مرتضی کریمی در پژوهش خود ضمن مصاحبه با ۱۷ نفر از بیماران سرطانی بستری شده در بیمارستان امام خمینی تهران به این نتیجه رسید که نمایشنامه‌های مذهبی و پزشکی مردن در بین مصاحبه‌شوندگان بیشترین رواج را دارند. در پژوهش مسعود زمانی مقدم، ۱۷ نفر از دانشجویان دانشگاه خوارزمی مورد مصاحبه قرار گرفتند و براساس تحلیل اطلاعات مشخص شد که مرگ اندیشی دانشجویان بیش از هر چیز تحت‌تاثیر وضعیت دین‌داری آنها قرار دارد. در این پژوهش دو نگرش لاهوتی (دینی) و ناسوتی (غیردینی) دانشجویان نسبت به مرگ با هم مقایسه شدند. در نهایت، در پژوهش انجام شده به وسیله‌ی نویسنده با ۴۰ نفر از ساکنین شهر تهران در نقاط مختلف شهر مصاحبه شد و بر اساس تحلیل اطلاعات، ۹ نمایشنامه فرهنگی متمایز در مورد مرگ و مردن تشخیص داده شد و ارتباط نگرش‌های افراد نسبت به مرگ با سبک زندگی آنها موردتحلیل قرار گرفت.

از سوی دیگر، در سال‌های اخیر در حوزه‌های جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی، پژوهش‌هایی در مورد آیین‌های مختلف عزاداری، سوگواری و ... در ایران امروز صورت

گرفته است که از جمله آنها می‌توان به مقاله جبار رحمانی و هاجر قربانی (۱۳۹۶) با عنوان «تدفین به مثابه یک پدیده بوروکراتیک؛ آیین‌های مرگ در بهشت زهرا تهران» و کتاب منتشر شده با نظارت محمد رضا جوادی یگانه و محمد روزخوش (۱۳۹۸) با عنوان «روایت پیاده روی عاشورا (۱۷) روایت مردم‌شناختی و جامعه‌شناختی از پیاده‌روی اربعین سال ۱۳۹۶» اشاره کرد.

هم‌چنین باید از پژوهش انجام شده به وسیله‌ی تمنا منصوری و زیر نظر سعیدرضا عاملی و یونس شکرخواه با عنوان «تجربه دوفضایی شده کاربران ایرانی از سوگواری مجازی: شبکه اجتماعی فیسبوک» یاد کرد که در قالب مقاله‌ای در سال ۱۳۹۸ منتشر شده است. این پژوهش به مطالعه و بررسی سوگواری مجازی کاربران ایرانی در رسانه اجتماعی فیسبوک می‌پردازد و ضمن مصاحبه با ۱۶ کاربر فیسبوک نتایج آنها را موردتحلیل محتوی کیفی قرار داده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اهمیت استمرار ارتباط با فرد متوفی هم‌انگیزه اولیه کاربران سوگواری برای ادامه‌ی این تجربه در فضای فیسبوک را تشکیل می‌دهد و نیز به وجوه مختلف در کردارهای آنلاین آنها اثر می‌گذارد. سوگواری نیز مانند دیگر عرصه‌های تجربه دچار کیفیتی دوفضایی در عصر دیجیتال شده است که به مدد فناوری‌های ثبت و بایگانی این کردار اجتماعی فرهنگی را واجد جنبه‌های نمایشی، عادی و آیینی می‌سازد (منصوری: ۱۳۹۸).

افزون بر این، با آغاز همه‌گیری ویروس کرونا در جامعه‌ی ایران پژوهش‌های قابل توجهی در مورد آثار و پیامدهای اجتماعی-فرهنگی شیوع آن انجام شده و در قالب کتب و مجموعه مقالات مختلف منتشر شده است. در برخی از این مقالات پیامدهای همه‌گیری کرونا بر نحوه‌ی برگزاری آیین‌های اجتماعی (از جمله آیین‌های مرتبط با مرگ) مورد بررسی قرار گرفته است. به عنوان مثال، نویسنده در مقاله‌ای با عنوان «عزاداری مجازی در دوران همه‌گیری کرونا» (۱۳۹۹) که در مجموعه مقالات «کرونا و جامعه‌ی ایران» منتشر شده است به نحو مختصر به تغییر شکل آیین عزاداری در بین بازماندگان در دوران حاضر اشاره کرده است، در مقاله‌ای با عنوان «کرونا و سوگ تعلیق شده» که در فصلنامه‌ی زنان امروز منتشر شده است به تأثیرات منفی عدم برگزاری آیین‌های عزاداری عمومی و جمعی بر بازماندگان و به ویژه زنان داغدار پرداخته است و در مقاله‌ای با عنوان

«مردن در عصر کرونا» که در مجموعه مقالات «مطالعات اجتماعی مرگ» (۱۳۹۹) منتشر شده است به پویایی آیین‌ها و مصائب مردن در دوران حاضر پرداخته است. با این همه باید گفت، در تحقیقات حاضر جای خالی پژوهشی مستقل که در مورد آیین‌های مرتبط با مرگ در ایران امروز صورت گرفته باشد و به نحو ویژه به آیین‌های طبقه‌ی متوسط جدید پردازد به چشم می‌خورد.

۵.۱ تعریف مفاهیم

این پژوهش به توصیف و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید در ایران امروز خواهد پرداخت. بنابراین نمی‌توان از چارچوب نظری مشخصی برای بررسی این موضوع سخن به میان آورد. در اینجا در عوض استفاده از چارچوب نظری به بررسی دقیق مفاهیم به کار رفته در پژوهش مانند آیین و طبقه‌ی متوسط جدید پرداخته خواهد شد.

آیین: آیین‌ها بخش‌هایی از ارتباطات فرهنگی تکرار شونده و ساده شده هستند. مشارکت کنندگان در برگزاری یک آیین و مشاهده‌کنندگان آن، اعتقاد متقابل به اعتبار توصیفی و تجویزی محتوی نمادین این ارتباط را به اشتراک می‌گذارند و اعتبار تصمیمات دیگری را می‌پذیرند. تاثیرگذاری آیین‌ها از آن رو است که فهم مشترکی از هدف و محتوی آن‌ها وجود دارد. تاثیرگذاری آیینی به شرکت‌کنندگان در آن انرژی می‌بخشد، آنها را به یک‌دیگر ملحق می‌کند، شناخت آنها را از اهداف نمادین ارتباط افزایش می‌دهد و ارتباط مشارکت‌کنندگان با نمادها و حضار و اجتماع وسیع را تشدید می‌کند (الگزندر، ۲۰۰۴: ۵۲۷-۵۲۸). آیین‌های اجتماعی به مشارکت کنندگان در آنها کمک می‌کنند تا از موقعیت‌های آستانه‌ای عبور کنند. این موقعیت‌ها شامل تولد، مرگ، تشریف به یک دین، ورود به اجتماعی جدید و ازدواج می‌شوند (وان جنپ ۱۹۶۰). دورکیم آیین‌های مرتبط با مرگ را از نخستین آیین‌های بشری می‌داند و بر اهمیت آیین‌های عزاداری تاکید می‌کند. از نظر او آیین‌های عزاداری نمونه‌ای مهم از آیین‌های کفاره پرداز هستند. این آیین‌ها در هنگام نگرانی و اندوه برگزار می‌شوند و هدف از آنها مقابله با یک مصیبت یا ذکر مصیبت و افسوس خوردن بر آن است (دورکیم، ۱۳۸۳: ۴۱۱).

طبقه‌ی متوسط جدید: در متن حاضر ما طبقه را در مفهومی که بوردیو (۱۳۹۰) از آن مراد کرده است در نظر می‌گیریم و هنگامی که از طبقه متوسط در ایران سخن می‌گوییم منظورمان افرادی است که از نظر در اختیار داشتن سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی در موقعیتی میانی و در بین طبقات بالا و پایین جامعه قرار دارند.

طبقه‌ی متوسط در ایران از خرده طبقات مختلفی متفاوتی تشکیل شده است که می‌توان به نحو کلی آنها را به دو خرده طبقه‌ی متوسط سستی و متوسط جدید تقسیم کرد. هر کدام از این خرده طبقات، علی‌رغم آنکه از نظر در اختیار داشتن سرمایه‌های اقتصادی و فرهنگی به نحو کلی در موقعیتی میانی قرار دارند از مشخصات و سبک زندگی متفاوتی برخوردارند و باید به نحو جداگانه مورد توجه قرار گیرند. طبقه‌ی متوسط سستی با میزان سرمایه‌های اقتصادی بیشتر و سرمایه‌های فرهنگی کمتر و طبقه‌ی متوسط جدید با میزان سرمایه‌های فرهنگی بیشتر و سرمایه‌های اقتصادی کمتر مشخص می‌شوند (همان). همچنین از آنجا که در دیدگاه بوردیو، طبقه‌ی اجتماعی و سبک زندگی با یکدیگر در ارتباط قرار دارند می‌توان از سبک زندگی طبقه‌ی متوسط جدید سخن گفت و به توصیف و تحلیل آن پرداخت.

در جامعه ایران، طبقه‌ی متوسط جدید را می‌توان متشکل از ۷ رسته دانست. این رسته‌ها عبارتند از: یک) فروشنده‌ها و مغازه داران (دو) کارمندان (سه) بورژوازی و خرده بورژوازی (مستغلات چهار) صاحبان تخصص، مهارت و سرمایه پنج) حاملان فعالیت‌های اقتصادی و فرهنگی در نهادها و سازمان‌های وابسته به نظام شش) قشر واسطه‌گر هفت) لایه‌ی فرهنگی شامل روزنامه‌نگاران، هنرمندان، نویسندگان، معلمان، استادان و اهالی قلم (جلایی‌پور، ۱۳۹۳).

۶.۱ روش تحقیق

در این پژوهش به منظور توصیف، فهم و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید از روش نتنوگرافی استفاده می‌شود. البته در اینجا روش‌های اسنادی، مشاهده و مصاحبه نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند.

از آنجا که در دوران حاضر و پس از همه‌گیری ویروس کرونا (اسفند ۱۳۹۸)، آیین‌های ذکر شده در بسیاری موارد در رسانه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌های مختلف

شکل می‌گیرند و غالباً در آن بازنمایی می‌شوند در این پژوهش عمدتاً بر استفاده از روش نتنوگرافی تمرکز می‌شود.

نتنوگرافی را می‌توان شیوهی خاصی از تحقیق کیفی در مورد رسانه‌های اجتماعی دانست. نتنوگرافی از مردم‌نگاری و سایر روش‌های پژوهش کیفی استفاده می‌کند تا تجربه‌ی فرهنگی منعکس شده در رسانه‌های اجتماعی را مطالعه کند. نتنوگرافی به تعدادی از روش‌های تحقیق آنلاین مرتبط اشاره دارد که برای مطالعه جوامع و فرهنگ‌های ایجاد شده از طریق تعامل اجتماعی با واسطه کامپیوتر به کار می‌رود (باولر، ۲۰۱۰). این روش نسبت به اتنوگرافی کمتر مداخله‌گر است و هم به انعطاف‌پذیری اتنوگرافی پایبند است و هم اصول اخلاقی تحقیقات بازار را مدنظر دارد (کوزیتس، ۲۰۰۲). در این روش سه مرحله‌ی جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل اطلاعات و تفسیر اطلاعات را می‌توان تشخیص داد. تحقیق و بررسی، تعامل و غوطه‌وری سه مولفه‌ی بنیادی نتنوگرافی هستند. در نتنوگرافی به مانند دیگر روش‌های کیفی هدف تمرکز بر تجربه‌ی انسانی و فهم فرهنگی، مطالعه‌ی زندگی روزمره افراد و معانی مشترک به اشتراک گذاشته شده به وسیله‌ی آنها است. در اینجا به مانند دیگر روش‌های کیفی از کدگذاری باز و کدگذاری محوری استفاده می‌شود. در این راستا، داده‌های به دست آمده از نت‌های استخراج شده از مشاهدات آنلاین و گفتگوها و مصاحبه‌های اینترنتی به مفاهیم و مقولات مختلف تبدیل می‌گردند و در مرحله‌ی بعد مقولات محوری مشخص می‌شوند تا زمینه‌ی تحلیل آنها فراهم شود. (گیبیز، ۲۰۱۴: ۱۷۱).

مصاحبه‌های انجام شده در اینجا از نوع مصاحبه نیمه ساختار یافته و عمیق هستند و به شیوه‌های تلفنی، اینترنتی و آنلاین انجام می‌گیرند. همچنین در این پژوهش از روش مشاهده مشارکتی آنلاین (Online Participant Observation) استفاده می‌شود. از آنجا که براساس گزارش‌های موجود، واتس‌آپ، تلگرام و اینستاگرام بیشترین اپلیکیشن‌های مورد استفاده ایرانی‌ها هستند (نوین‌هاب، ۱۳۹۹) در پژوهش حاضر بر آنها تمرکز شده است. در اینجا آیتم‌های توصیف شده از طریق جستجوی هشتگ‌هایی نظیر فوت، ترحیم، سوگ، سوگواری، عزاداری و ... مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین، این آیتم‌ها مواردی هستند که به وسیله‌ی مخاطبان نویسنده در تلگرام و واتس‌آپ و به وسیله‌ی دنبال‌شوندگان نویسنده در اینستاگرام به اشتراک گذاشته شده‌اند.

۲. توصیف و تحلیل آیین‌های عزاداری

آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید از اشکال مختلفی برخوردار است. در دوران همه‌گیری کرونا و با توجه به محدودیت‌های وضع شده در برگزاری آیین‌های تدفین و ترحیم، این آیین‌ها به سمت مجازی شدن پیش رفته‌اند و از تنوع فراوانی در فضای مجازی برخوردار شده‌اند. با این حال، بر اساس مشاهدات صورت گرفته هنوز هم آیین‌های تشییع و تدفین در قبرستان‌ها و با حضور تعداد اندکی از بازماندگان و اعضای خانواده برگزار می‌شوند. بنرها و آگهی‌های ترحیم در اطراف منزل متوفی نصب می‌گردند. دسته‌های گل از سوی اقوام، دوستان و آشنایان به بازماندگان اهدا می‌گردند و اقلامی مانند غذا، میوه، حلوا و ... از سوی بازماندگان خیرات می‌شوند.

در اینجا سعی می‌شود تا انواع و اشکال مختلف عزاداری مجازی در پیام رسان‌ها و رسانه‌های اجتماعی توصیف و تحلیل شوند. در مصاحبه‌های تلفنی و اینترنتی که با بازماندگان درگذشتگان در دوران همه‌گیری کرونا انجام شد اغلب آنها به عدم برگزاری مراسم ترحیم و دریافت پیام‌های تلفنی از سوی خویشاوندان، دوستان و نزدیکان اشاره داشتند. تعداد قابل توجهی از آنها نیز در مورد استفاده از رسانه‌های اجتماعی صحبت می‌کردند.

بر اساس اتنوگرافی مجازی صورت گرفته، نتایج جستجو در پیام رسان تلگرام با موضوعات و هشتک‌های ترحیم و مجلس ترحیم موارد زیر را نشان می‌دهد: کانال مجلس ترحیم، کانال ترحیم سقز، کانال مجالس ترحیم کامیاران، کانال ترحیم بوکان، کانال ترحیم نقده، مجالس ترحیم شهر سنندج، کانال مجالس ترحیم دیواندره، مجلس ترحیم مهاباد و در این کانال‌ها آگهی‌های ترحیم درگذشتگان مختلف که اکثراً با منطقه‌ی جغرافیایی ذکر شده مرتبط هستند به اشتراک گذاشته می‌شوند. در اغلب این آگهی‌ها جمله‌ای مشترک با این مضمون به چشم می‌خورد: «با توجه به شرایط موجود و رعایت دستورات بهداشتی و سلامت جامعه مراسم ختم در مسجد و منزل دایر نمی‌گردد».

تونی والتر (Tony Walter)، عزاداری مجازی (آنلاین) را شکلی از عزاداری جدید می‌داند که روابط اجتماعی جدید میان عزاداران، میان عزاداران و دیگران و میان عزاداران و مردگان را تولید می‌کند (والتر، ۱۳۹۶: ۱۵۰). در این راستا، در ایام همه‌گیری کرونا و عدم امکان برگزاری آیین‌های تشییع، تدفین و ترحیم بسیاری از بازماندگان در «پست»‌ها یا

«استوری»های خویش در اینستاگرام به شیوه‌های مختلف به عزاداری مجازی می‌پردازند و بسیاری از آشنایان با استفاده از قابلیت‌های مختلف این رسانه‌ی اجتماعی درگذشت‌فرد را تسلیت می‌گویند. برخی بازماندگان در جملاتی از دیگران برای آمرزش و شادی روح مرحوم درخواست فاتحه و تلاوت قرآن می‌کنند، برخی متوفی را به نحو مستقیم خطاب قرار می‌دهند و مطالبی را با او در میان می‌گذارند، برخی با ذکر خاطراتی از درگذشته‌یاد و خاطره‌اش را گرامی می‌دارند، برخی تصاویر پروفایل خود را مشکی می‌کنند یا آگهی فوت و تصویر متوفی را در پست‌ها یا استوری‌های خویش قرار می‌دهند و برخی با نوشتن متن‌ها یا اشعار مختلف و به اشتراک گذاشتن تصاویر، درگذشت‌فرد را تسلیت می‌گویند و یادش را گرامی می‌دارند. البته اشکال ذکر شده‌ی عزاداری مجازی در اینستاگرام در پیش از همه‌گیری کرونا نیز به چشم می‌خوردند اما در دوران حاضر از فراوانی و گستردگی بیش‌تری برخوردار شده‌اند.

در برخی از پست‌ها در عوض به اشتراک گذاشتن تصویر متوفی تصویر بازماندگان، اقوام یا آشنایان مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه، در یک پست اینستاگرامی، تصویر دختری جوان (بدون پوشش موی سر) در کنار یک دریاچه به اشتراک گذاشته شده است و در زیر نوشته شده است:

امشب حرف قشنگی برای زدن ندارم ... غم بزرگی تو وجودم سنگینی می‌کند.

امروز دایم فوت کرد ولی برای من یک دایی معمولی نبود، یک پشتوانه بود، پشتوانه یک خانواده و یک خاندان، برای منی که پدرم رو ندیده بودم حامی پدرانه‌ای بود که همیشه نگاه امنش رو تو زندگیم حس می‌کردم....

امشب نفس کشیدن برام خیلی سخته، خیلی (استیکرهای گریه).

جست‌وجوی‌های انجام شده در قسمت سرچ اینستاگرام و با هشتگ‌های تدفین، تشییع، ترحیم، فوت، مراسم ترحیم، تسلیت، عزاداری، سوگواری و ... نشان‌دهنده‌ی تصاویر و نوشته‌هایی است که یاد و خاطره متوفی را گرامی می‌دارند و به تعلیق آیین‌های عزاداری فیزیکی اشاره می‌کنند. در این صفحات در کنار تعداد فراوانی از پست‌های تجاری که از سوی شرکت‌های برگزارای و خدمات مراسم عزاداری ارائه شده‌اند و با به اشتراک گذاشتن تصاویر دسته گل، سینی حلوا و خرما و ... به تبلیغ کسب و کار خویش پرداخته‌اند، اعلامیه‌های ترحیم یا متون فراوانی به چشم می‌خورند که نقطه‌ی اشتراک آنها در اعلام عدم برگزاری مراسم ترحیم و معرفی شیوه‌های

جایگزین است. جمالتی مانند «به خاطر اهمیت و سلامت شما عزیزان هیچ‌گونه مراسمی اعم از ترحیم و تسلیت برگزار نخواهد شد».

«ضمن آرزوی سلامتی برای شما عزیزان در شرایط بهتر و عادی‌تر مراسم یادبود آن عزیز از دست رفته را برگزار خواهیم کرد» به دفعات مشاهده می‌شوند.

در رسانه‌ی اجتماعی اینستاگرام پست‌ها و استوری‌هایی مشاهده می‌شوند که با به‌تصویرکشیدن شمع و گل و با پس زمینه‌ای تیره بازدیدکنندگان را به قرائت فاتحه، یادکردن از درگذشتگان و دعا برای آمرزش آنها یا قرائت قرآن فرا می‌خوانند. در چنین پست‌ها و استوری‌هایی که غالباً در پنج شنبه‌ها و شب‌های جمعه به اشتراک گذاشته می‌شوند از درگذشته‌ی خاصی نام برده نمی‌شود هرچند در مواردی به اشتراک گذارنده‌ی آنها از بازماندگانی است که به تازگی عزیزی را از دست داده است.

افزون بر این صفحاتی نیز در اینستاگرام مشاهده می‌شوند که پست‌ها و استوری‌هایی قالبی را به منظور استفاده‌ی بازماندگان یا دیگر دوستان و آشنایان به اشتراک می‌گذارند. صفحه‌ی «عزیزان آسمانی» نمونه‌ای از این صفحات است که در آن تا لحظه‌ی تالیف این متن ۸۲۳ پست مشاهده می‌شود. در این پست‌ها، کلیپ‌های کوتاهی که دربرگیرنده‌ی جملات احساسی و به اصطلاح ادبی است، به همراه پخش موسیقی بی کلام یا باکلام حزن‌آمیز به اشتراک گذاشته شده اند.

یکی دیگر از موضوعات مرتبط با عزاداری مجازی، صفحات متعلق به خود درگذشتگان است که پس از فوت آنها در رسانه‌های اجتماعی باقی می‌مانند. این صفحات که حاوی تصاویر و متن‌های به اشتراک گذاشته شده به وسیله‌ی خود متوفی هستند در اغلب موارد به عنوان خاطره و یادبودی از او باقی می‌مانند و بازدیدکنندگان را به یادآوری خاطرات متوفی و تفکر در مورد موضوعاتی چون مرگ و مردن تشویق می‌کنند. بحث‌های مختلفی در مورد نحوه‌ی مدیریت این صفحات پس از درگذشت کاربر اصلی وجود دارند. در برخی موارد نزدیکان متوفی (مانند همسر یا فرزندان) مدیریت این صفحات را در دست می‌گیرند و با به اشتراک گذاشتن پست‌های مختلف یاد و خاطره‌اش را تداوم می‌بخشند. در مواردی بازدیدکنندگان از این صفحات در زیر پست‌های به جای مانده از متوفی یادداشت می‌نویسند و اندوه، تاسف یا شگفتی خویش را از عدم حضور او در دنیای زندگان ابراز می‌کنند. در چنین مواردی ممکن است این احساس در بازدیدکنندگان و

«کامنت گذاران» ایجاد شود که متوفی پیام‌های آنها را دریافت می‌کند و می‌خواند. شاید یکی از دلایل ایجاد این احساس این باشد که فرآیند نوشتن و ارسال پیام آنلاین به مردگان با فرآیند نوشتن و ارسال پیام آنلاین به زندگان یکسان است (والتر، ۱۳۹۶: ۱۶۲). به عنوان نمونه، در صفحه‌ی شخصی جوانی در گذشته که پس از تحمل دوره‌ی بیماری دنیا را ترک کرده است این متن به اشتراک گذاشته شده است:

«خبر تازه‌ای ندارم

از رفتنم برای تو می‌گویم

دوستان من، اکنون که این متن را می‌خوانید، عاشقانه کوله بار خاطراتم را بردوش گرفته و این دنیا را ترک کرده‌ام.

فروردین ۱۳۹۹

تمام/»

در زیر این پست تا لحظه‌ی تالیف این متن بیش از ۱۳۰ کامنت نوشته شده است که برخی از آنها از این قرارند:

«حامد داری شوخی می‌کنی؟ چرا!!!»

«حامد جان! سفر به خیر!»

صفحات مجازی مرتبط با درگذشتگان تنها به دست خود آنها و در زمان حیاتشان ایجاد نشده‌اند بلکه برخی صفحات نیز پس از فوت آنها و به دست نزدیکان، خویشاوندان و دوستانشان تاسیس شده‌اند. تاسیس صفحات مجازی در رسانه‌های اجتماعی به منظور زنده نگاه داشتن یاد متوفی و گرامی‌داشت افکار و اعمال او رویداد جدیدی است که در دوران شیوع کرونا و محدودیت‌های ناشی از آن از گسترش بیشتری برخوردار شده و می‌تواند به عنوان راهکاری جایگزین در جهت حفظ یاد و نام متوفی در نظر گرفته شود. در این‌جا، استفاده از جهان مجازی را می‌توان به عنوان تلاشی انسانی به منظور غلبه بر میرایی و اضطراب‌های مرتبط با مرگ در نظر گرفت. در این راستا، اینترنت فضایی است که «استراتژی‌های جاودانگی» در آن به اجرا در می‌آیند. اینترنت مکانی برای ایجاد خاطره و نمایش خود است و فرآیند به یاد آوردن از طریق تصاویر و اشکال جدید آیین‌های آنلاین صورت می‌گیرد (ابراهیم، ۲۰۱۸: ۹۳).

مشارکت در برگزاری آیین‌های مرتبط با مرگ و تجربه‌ی به اشتراک گذاشتن تصاویر و متون در پیام‌رسان‌ها و رسانه‌های اجتماعی به درک و فهم بهتر اندیشه‌ها، احساسات و اعمال بازماندگان یاری می‌رساند.

من در نخستین عید نوروز پس از درگذشت پدرم (فروردین ۱۳۹۹) با انتشار تصویر سفره‌ی هفت سین که قاب عکس پدر نیز در آن قرار دارد و در نخستین سالگرد درگذشت پدرم (آبان ۱۳۹۹) با انتشار تصویری از او که در سنین میانسالی و در هنگام شرکت در یک کنفرانس بین‌المللی از او گرفته شده بود در کنار انتشار متونی کوتاه، در اینستاگرام به عزاداری مجازی پرداختم.

در هنگام به اشتراک گذاشتن این پست‌ها دوست داشتم از پدر و احساساتم نسبت به او بنویسم. در این مورد نسبت به پدر و گرامی‌داشت یاد او به نوعی احساس دین می‌کردم، احساسی که با توجه به عدم امکان برگزاری آیین‌های فیزیکی به دلیل شیوع کرونا دوچندان احساس می‌شد. همچنین دوست داشتم تا پیام‌های دیگران را دریافت کنم و خود را در میان جمع دوستان و آشنایانم احساس کنم. در اینجا من به عنوان فردی سوگوار احساسات و اندیشه‌های خود را با دوستان، آشنایان و دنبال‌کنندگانم در فضای اینترنت به اشتراک گذاشتم. در این اشتراک‌گذاری من از شیوه و سبک شخصی خود تبعیت کردم و تصویر پدر و بخشی از زندگی و خاطرات او را در معرض دید همگان قرار دادم.

آیین‌های عزاداری زنده در فضای اینترنت و در بین اعضای طبقه‌ی متوسط غالباً از طریق قسمت «لایو» اینستاگرام و از طریق نرم‌افزارهای «زوم» و «اسکای روم» برگزار می‌شوند. آیین تدفین (به خصوص در بازه‌ی زمانی اسفند ۹۸ و فروردین ۹۹) معمولاً با حضور تعداد اندکی از نزدیکان متوفی در قبرستان به نحو فیزیکی برگزار می‌شود و در مواردی از طریق «لایو» اینستاگرام برای سایر خویشاوندان، اقوام، دوستان و آشنایان به صورت زنده پخش می‌گردد. در اینجا یکی از نزدیکان متوفی که در قبرستان حضور دارد جزئیات مراسم را با گوشی تلفن همراه خود فیلمبرداری می‌کند و برای سایرین به‌نمایش می‌گذارد تا آنها نیز به صورت مجازی در آیین‌های تشییع و تدفین شرکت کنند.

هم‌چنین، اکنون موسسات گوناگونی به منظور برگزاری مراسم ختم یا یادبود مجازی تأسیس شده‌اند و با دریافت هزینه‌ای قابل توجه خدماتی را ارائه می‌کنند. به عنوان نمونه، سامانه‌ی برگزاری مجازی مراسم ترحیم با عنوان «بدرقه» یکی از تازه‌ترین نوآوری‌ها در

زمینه‌ی برگزاری آیین‌های مرتبط با مرگ و نشانگر تحولات اخیر این حوزه است. در صفحه‌ی نخست این سایت نوشته شده است: «یادبود جاودان، هدیه‌ای ماندگار»، «تحفه‌ی ارزشمند دنیای مجازی به سلیقه شما برای آنان که دوستشان دارید». از جمله خدمات این موسسه به نحوی که در سایت آن ذکر شده است می‌توان موارد زیر را ذکر کرد: «حضور آسان»، «تنوع مجالس»، «مدیریت هزینه»، «مراسمی ماندگار» و «مشارکت فراگیر». در توضیح این سامانه آمده: «سامانه‌ی بدرقه این امکان را فراهم نموده تا با یک کلیک بر روی یک لینک کلیه‌ی آشنایان شما با هر دانش و سن و سالی بتوانند مستقیماً وارد مراسم شوند» (سامانه فرهنگی بدرقه، ۱۳۹۹).

آیین‌های ترحیم برگزار شده با استفاده از امکانات این موسسات انواع و اشکال گوناگونی دارند. در برخی از آنها شیوه‌ی مرسوم و سنتی‌ای که در برگزاری مراسم ترحیم فیزیکی، جمعی و عمومی در مساجد اجرا می‌شدند پیگیری می‌شود. در نتیجه، در چنین مراسم مجازی، تلاوت قرآن، مداحی و سخنرانی (معمولاً فردی روحانی) سه بخش اصلی مراسم را تشکیل می‌دهد.

در شکلی دیگر از مراسم ترحیم مجازی که در بین بخشی از اعضای طبقه‌ی متوسط جدید رواج بیشتری یافته است، پخش کلیپ ساخته شده از بخش‌های مختلف زندگی متوفی، پخش موسیقی مورد علاقه در گذشته، سخنرانی دوستان و نزدیکان متوفی و ذکر خاطراتی از او، سخنرانی همسر، فرزندان و اعضای خانواده، سخنرانی سخنرانانی با محتوی عاشقانه و عارفانه با ارجاع به بخش‌هایی از زندگی متوفی و ... بخش‌های اصلی این آیین مجازی را تشکیل می‌دهند.

البته اشکال دیگر برگزاری این آیین نیز در اینجا به چشم می‌خورند که در واقع ترکیبی از شیوه‌های ذکر شده است و به عنوان مثال در حین تلاوت قرآن و سخنرانی سخنران شامل پخش کلیپ از زندگی متوفی و پخش موسیقی نیز می‌شود. در حقیقت اکنون تدوین و انتشار کلیپ از بخش‌های مختلف زندگی متوفی و پخش موسیقی‌های حزن‌آمیز سنتی یا پاپ در حال تبدیل شدن به بخشی ثابت از آیین‌های ترحیم و یادبود مجازی است. هم‌چنین، در مراسم مجازی برگزار شده با استفاده از این سامانه‌ها، تصاویری از متوفی نیز در طول برگزاری مراسم و در پس زمینه به چشم می‌خورند. در اینجا تصاویر زنان متوفی نیز به ویژه در آیین‌هایی که با استفاده از شیوه‌ها و محتوی جدید برگزار می‌شوند

مشاهده می‌شود. در چنین مواردی تصویر زنان در گذشته بر روی آگهی ترحیم نیز منتشر می‌شود و آگهی‌های ترحیم به نحو مجازی در پیام‌رسان‌ها و رسانه‌های اجتماعی منتشر می‌گردند. شرکت کنندگان در این مراسم نیز با نوشتن پیام‌های تسلیت خطاب به بازماندگان اصلی برای متوفی آرزوی مغفرت می‌نمایند. در اینجا برخی حضار، در مقام عرض تسلیت قطعه شعری می‌نویسند یا با نوشتن متنی ادبی ناراحتی و ماتم خویش را به‌نمایش می‌گذارند. همچنین استفاده از استیکرهای مختلف متناسب با فضای عزاداری نیز در حین برگزاری آیین یادبود مجازی رواج دارد.

۳. محورهای تغییر در آیین‌های عزاداری طبقه متوسط جدید

در پژوهش حاضر شیوه‌ها و اشکال مختلف برگزاری آیین‌های عزاداری مورد بررسی قرار گرفتند. این مطالعه نشان داد که برگزاری آیین‌های تشییع، تدفین، ترحیم و ... در بین اعضای طبقه متوسط جدید از تنوع و تکثر قابل توجهی برخوردار است و از شیوه‌های سنتی تا اشکال جدید را در بر می‌گیرد. با این همه، می‌توان گفت نحوه برگزاری این آیین‌ها دچار تغییرات و تحولات مشخصی شده است و خطوطی کلی را می‌توان در این مورد تشخیص داد. باید توجه داشت که در اینجا حرکتی به سمت مولفه‌های زیر به‌چشم می‌خورد. محورهای اصلی این تغییرات را می‌توان اینگونه در نظر گرفت:

۱.۳ مجازی شدن

آیین‌های عزاداری در دوران همه‌گیری کرونا بیش از پیش مجازی شده‌اند. رواج استفاده از پیام‌رسان‌ها و رسانه‌های اجتماعی به منظور عزاداری، گسترش نرم‌افزارها و پتفرم‌ها به منظور برگزاری آیین‌های یادبود آنلاین، افزایش موسسات و سامانه‌های عهده‌دار برگزاری مراسم ترحیم و یادبود مجازی و ... تنها در ماه‌های گذشته و در سایه همه‌گیری کرونا ایجاد شده است.

۲.۳ فردی شدن

آیین‌های عزاداری در دوران اخیر و به ویژه در دوران همه‌گیری کرونا بیش از پیش فردی شده‌اند. این عزاداری‌ها به نحوی که ذکر شد در بسیاری موارد با حضور تعداد اندکی از بستگان درجه‌ی اول در قبرستان و یا به نحو مجازی برگزار می‌شوند. در عین حال باید توجه داشت که بسیاری از بازماندگان نیز با توجه به عدم امکان برگزاری آیین‌های فیزیکی و عدم استقبال از آیین‌های عزاداری مجازی با حضور تعداد انگشت‌شماری از نزدیکان و بستگان در خانه به عزاداری می‌پردازند و یا اصولاً ترجیح می‌دهند به تنهایی و در خلوت خویش در فراغ فرد در گذشته به سوگ بنشینند.

به نظر می‌رسد استقبال از فردگرایی و عدم گرایش به تشکیل جمع‌های گسترده و حضور در آن یکی از ویژگی‌های اخیر طبقه متوسط جدید جامعه است. افراد متناسب به طبقه‌ی متوسط جدید در بسیاری موارد از جمع‌های خانوادگی و خویشاوندی گریزان هستند. این امر به خصوص در نقاط حساسی مانند درگذشت یکی از نزدیکان بیش‌تر احساس می‌شود. در چنین مواردی برخی بازماندگان نزدیک ترجیح می‌دهند به تنهایی یا در جمعی اندک متشکل از اعضای درجه یک خانواده و برخی دوستان و آشنایان صمیمی با متوفی وداع کنند و در غم او به عزاداری بپردازند. به نظر می‌رسد همه‌گیری کرونا با متحول کردن آیین‌های عزاداری این امکان را در اختیار این گروه از افراد قرار داده است تا فارغ از رسومات رایج و ترتیبات سنتی در جمعی کوچک عزاداری کنند و یا به تنهایی سوگوار فرد در گذشته باشند.

گرایش به فردی شدن حتی در هنگامی که فرد در رسانه‌های اجتماعی به عزاداری مجازی می‌پردازد نیز مشهود است. در اینجا بازمانده تصویر یا متنی مرتبط با درگذشته را به اشتراک می‌گذارد و در انتظار دریافت پیام‌های تسلیت آشنایان باقی می‌ماند. در نتیجه در این‌جا نیز «فرد» محور برگزاری آیین عزاداری است و او است که میزان و نحوه حضور دیگران در این آیین را مشخص می‌کند.

۳.۳ شخصی شدن

آیین‌های عزاداری در دوران همه‌گیری ویروس کرونا بیش از پیش شخصی شده‌اند. در این‌جا «شخصی شدن» در برابر «غیر شخصی شدن» به کار می‌رود. «شخصی شدن»

آیین‌های عزاداری به این موضوع اشاره دارد که این آیین‌ها بر اساس علایق، خواسته‌ها و تمایلات خود فرد و به شیوه‌ی خاص او برگزار می‌شوند در حالی که پیش از این غالباً از وضعیتی «غیرشخصی» برخوردار بوده و بر اساس سنت‌ها، رسوم و شیوه‌های پذیرفته شده در جامعه به اجرا در می‌آمدند. شخصی شدن آیین‌ها را می‌توان با عبارت مشهور «من این کار را به شیوه‌ی خودم انجام می‌دهم» معادل دانست که به وسیله‌ی تونی والتز (۱۹۹۴) در کتاب احیای مرگ (The revival of death) مورد تأکید قرار گرفته است.

شخصی شدن آیین‌های عزاداری در دوران امروز طیف وسیعی از کنش‌ها را دربر می‌گیرد. برخی از بازماندگان ترجیح می‌دهند در هنگام برگزاری آیین تدفین (حتی با حضور تعداد اندکی از بازماندگان و نزدیکان) از پخش موسیقی، نی زنی، دف زنی و ... استفاده کنند. بسیاری از بازماندگان هزینه‌ی برگزاری مراسم تدفین را به خیریه‌ها کمک می‌کنند و استندها یا بنرهای تهیه شده به وسیله‌ی موسسات خیریه را در لابی آپارتمان‌ها و مجتمع‌ها قرار می‌دهند. برخی تصویر متوفی را بر روی میزی مخصوص می‌گذارند و اطراف آن را با گل تزئین می‌کنند. برخی با یاد متوفی به پخش میوه، شیرینی و غذا در بین همسایگان و آشنایان می‌پردازند و برخی دیگر ترجیح می‌دهند در حیاط منزل یا مجتمع‌های مسکونی با نصب بنر و قراردادن دسته‌های گل یاد متوفی را زنده نگاه دارند.

انواع عزاداری مجازی در رسانه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌های مختلف نیز نشان‌دهنده‌ی شخصی شدن آیین عزاداری است. اکنون هر یک از بازماندگان به شیوه‌ی خویش به عزاداری مجازی می‌پردازند. برخی تصویر متوفی را در «پست‌ها» و «استوری‌های» مختلف به اشتراک می‌گذارند و بر اساس علاقه خویش به طراحی و قالب بندی آن می‌پردازند. برخی دیگر با به اشتراک گذاشتن فیلم‌هایی از متوفی یاد او را گرامی می‌دارند. برخی بازماندگان دست به کار تهیه و تدوین کلیپ‌هایی در مورد متوفی می‌شوند و با برجسته‌کردن خاطرات و لحظات ویژه، خوانشی خاص از زندگی او را ارائه می‌دهند. متون به اشتراک گذاشته شده در مورد درگذشتگان نیز از تنوع بسیاری برخوردارند و هر یک با قالب و زبانی ویژه اندیشه‌ها و احساسات مشخصی را بازنمایی می‌کنند.

افزون بر این، آیین‌های ترحیم و یادبود مجازی نیز به نحوی که در قسمت قبل شرح داده شدند در بسیاری موارد بر اساس تمایلات و شیوه‌های خاص بازماندگان

برگزار می‌شوند و ترتیبات برگزاری آنها با تفکرات و احساسات خاص بازماندگان تطبیق می‌یابد. در چنین مراسمی بازماندگان اصلی تعیین کننده‌ی نحوه برگزاری آیین‌های مرتبط با مرگ هستند و بخش‌های مختلف برنامه (پخش کلیپ، پخش فیلم و تصاویر، پخش موسیقی، سخنرانی و محتوی آن و ...) به خواست آنها انجام می‌گیرد. تمامی این موارد نشان‌دهنده‌ی «شخصی شدن» آیین‌های مرتبط با مرگ است و بازماندگانی را به تصویر می‌کشد که «به شیوه‌ی خاص خود» عزاداری می‌کنند و یاد و خاطره متوفی را زنده نگاه می‌دارند.

با این حال باید تذکر داد که شخصی شدن آیین‌های عزاداری به معنای حذف تمام رفتارهای تکراری یا قالبی نیست. به عنوان نمونه و به نحوی که ذکر شد، سیاه کردن تصویر پروفایل در پیام رسانی‌های واتس آپ و تلگرام و در رسانه‌ی اجتماعی اینستاگرام عملی تکراری و قالبی است که به وسیله‌ی تعداد قابل توجهی از بازماندگان نزدیک و دور انجام می‌شود. همچنین موسیقی‌های پخش شده در کلیپ‌های به نمایش درآمده در واتس آپ، تلگرام و اینستاگرام و موسیقی‌های منتشر شده در مراسم ختم و یادبود مجازی در مواردی تکراری و مانند هم هستند («سلام آخر» از احسان خواجه امیری، «ابر می‌بارد» از همایون شجریان، «چرا رفتی» از همایون شجریان و ...). همچنین، به نحوی که ذکر شد، برخی صفحات در اینستاگرام به تدوین و به اشتراک گذاری پست‌ها و استوری‌های قالبی در ارتباط با درگذشت عزیزان اختصاص دارند و متون و تصاویر از پیش طراحی شده‌ای را در اختیار بازماندگان و آشنایان قرار می‌دهند. در همین راستا، در برخی از پست‌های به اشتراک گذاشته شده به وسیله‌ی بازماندگان در اینستاگرام، اشعار یا متون تکراری و قالبی نوشته می‌شوند و کامنت‌های نوشته شده به منظور عرض تسلیت و طلب آمرزش برای درگذشتگان نیز در بسیاری موارد تکراری و قالبی هستند. بنابراین در عین حال که آیین‌های عزاداری از شیوه‌های سنتی و غیرشخصی فاصله گرفته‌اند و در بسیاری موارد «به شیوه‌ی خود افراد» برگزار می‌شوند ردپای کلیشه‌ها و رفتارهای قالبی نیز در نحوه‌ی برگزاری آنها دیده می‌شوند.

۴.۳ تصویری شدن

نمایش تصویر متوفی در هنگام برگزاری آیین‌های عزاداری در سال‌های گذشته در حال افزایش بوده است. نمایش تصویر درگذشتگان در اعلامیه‌ی ترحیم، نمایش تصویر آنها در بنرهای بزرگ نصب شده در کوچه و خیابان، الصاق تصویر متوفی به حلقه‌های قرارداده‌شده در فضای عمومی، قرار دادن تصویر درگذشته در هنگام برگزاری آیین‌های تدفین و ترحیم و حکاکی تصویر متوفی بر روی سنگ‌های قبر در گورستان از جمله نشانه‌های افزایش اهمیت و نقش بدن در هنگام برگزاری این آیین‌ها است.

اکنون، با آغاز همه‌گیری کرونا و با توجه به عدم امکان برگزاری آیین‌های فیزیکی، جمعی و عمومی به نظر می‌رسد بر میزان توجه به ابعاد بدنی متوفی و نمایش تصاویر او افزوده شده است. در حال حاضر، تصاویر بیش‌تری از درگذشتگان در شهر به‌نمایش درمی‌آیند و با توجه تشدید مجازی شدن آیین‌های عزاداری، تصاویر و فیلم‌های بیش‌تری از آنها در رسانه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌های مختلف دیده می‌شوند. کلیپ‌های ساخته شده با محوریت تصاویر درگذشتگان، «پست‌ها»، «استوری‌ها» و آگهی‌های ترحیم منقش به تصاویر متوفیان سراسر فضای اینترنت را به تسخیر خود درآورده‌اند. افزون بر این، تصاویر درگذشتگان از نقش بسیار مهمی در آیین‌های ترحیم و یادبود مجازی برخوردارند به نحوی که در اکثریت مطلق این آیین‌ها تصویر متوفی در قالب‌های مختلف به‌تصویر کشیده می‌شود و می‌توان گفت مراسم بر حول این تصاویر جریان می‌یابد.

هم‌چنین به نحوی که ذکر شد، در بسیاری از پست‌ها و استوری‌های به اشتراک گذاشته‌شده در رسانه‌ی اجتماعی اینستاگرام و در کنار دلنوشته‌ها و متون نوشته شده به وسیله‌ی بازماندگان و دوستان و آشنایان متوفی، تصاویر آنها نیز منتشر می‌شوند و حالات و رفتارهای روحی و روانی آنها به تصویر کشیده می‌شوند.

تمامی این موارد نشان‌دهنده‌ی اهمیت یافتن بیش از پیش نمایش تصویر درگذشتگان و تصاویر بازماندگان و آشنایان است. در حال حاضر، به تصویر کشیدن بدن درگذشتگان، بازماندگان و دوستان، تنها نمایش صورت آنها را شامل نمی‌شود بلکه در فیلم‌های به‌نمایش درآمده در قالب کلیپ‌ها، پست‌ها و استوری‌ها کلیت بدن آنها به‌تصویر کشیده می‌شود و حرکات و رفتارها پیشین درگذشتگان در معرض دید همگان قرار می‌گیرد.

۵.۳ جنسیت‌زدایی

در راستای به نمایش درآمدن تصاویر درگذشتگان در آیین‌های عزاداری می‌توان به تحول دیگری اشاره کرد و آن با عنوان جنسیت‌زدایی مشخص نمود. بر این اساس، تفاوت عمده‌ای در بین نمایش تصاویر درگذشتگان به لحاظ جنسیت آنها مشاهده نمی‌شود و تصاویر مردان و زنان در گذشته تا حدود زیادی به یکسان به نمایش در می‌آیند.

به نحوی که می‌دانیم بر اساس معیارهای سنتی تصاویر زنان در گذشته غالباً به‌نمایش در نمی‌آیند. این امر به ویژه در اعلامیه‌های ترحیم افراد مشخص است. در حالی که اعلامیه‌های مرتبط با مردان در گذشته غالباً دربرگیرنده‌ی تصویر متوفی هستند اعلامیه‌های مرتبط با زنان متوفی بدون تصویر منتشر می‌شوند. همچنین در بسیاری موارد تصویر زنان در گذشته در آیین‌های تدفین و ترحیم به نمایش در نمی‌آیند و بر روی سنگ قبور حکاکی نمی‌شوند. البته در اینجا عامل سن نیز تاثیرگذار است به نحوی که هرچه زن در گذشته مسن‌تر باشد بر احتمال نمایش تصویر او افزوده می‌گردد و هرچه جوان‌تر باشد بر شدت تابوهای فرهنگی نهی‌کننده از نمایش تصویر او افزوده می‌گردد.

البته این امر نیز به مانند بسیاری از دیگر ویژگی‌های مرتبط با آیین‌های مرگ در دهه‌های گذشته دستخوش تغییر شده است به نحوی که در سال‌های اخیر تصویر برخی زنان در گذشته در گورستان‌ها، بر روی سنگ قبر آنها نقش بسته است و تصاویر برخی از آنها در آیین‌های تدفین و ترحیم در کنار شمع و گل قرار داده شده است. با این حال به‌نظر می‌رسد تا پیش از همه‌گیری ویروس کرونا و ورود به عصر حاضر، هنوز هم انتشار تصویر زنان بر روی اعلامیه‌های ترحیم به هیچ وجه شایع نبوده است. همچنین می‌توان با قاطعیت گفت انتشار تصویر دختران و زنان جوان در گذشته در سطح شهر و در قالب بنرهای بزرگ به هیچ وجه انجام نمی‌شود و در این مورد در بین درگذشتگان مرد و زن تفاوت عمده‌ای به چشم می‌آید.

در چنین بستری، به نظر می‌رسد همه‌گیری کرونا موجب تشدید هر چه بیشتر روند جنسیت‌زدایی از آیین‌های عزاداری شده است. اکنون در تعداد بیشتری از اعلامیه‌های ترحیم تصاویر زنان نیز به چشم می‌خورند. تصاویر زنان در گذشته در مراسم ترحیم و یادبود بسیاری به نمایش در می‌آیند و رسانه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها در خدمت انتشار تصاویر زنان در گذشته‌ی بیشتری هستند.

۶.۳ دنیوی شدن

دنیوی شدن از جمله تحولاتی است که در زمینه‌ی آیین‌های عزاداری مشاهده می‌شود. در این‌جا، دنیوی شدن را می‌توان به معنای غیر دینی شدن یا در معنای فردی شدن دین در نظر گرفت. در معنای نخست، دنیوی شدن معادل غیر دینی شدن است. دنیوی شدن در این معنا از قرابت زیادی با آنچه ماکس وبر (Max Weber) آن را افسون زدایی یا پیتز برگر (Peter Berger) آن را دنیوی شدن ذهن می‌نامد برخوردار است (جلیلی، ۱۳۸۵: ۶۳). در معنای دوم، دنیوی شدن به معنای فردی شدن دین است (لوکمان، ۱۹۶۷). فردی شدن دین به این معنی است که بخش‌هایی از مقولات اصلی دخیل در تعریف دین نادیده گرفته شوند و یا بخش‌هایی به آنها افزوده گردند و یا از برخی مقولات، تفسیری جدید و منحصر به فرد ارائه گردد.

شاخص‌های مرتبط با دنیوی شدن آیین‌ها گوناگونند. در بسیاری از «پست‌ها» و «استوری‌های» به اشتراک گذاشته شده در رسانه‌های اجتماعی نشانی از مولفه‌های دینی مانند آیات قرآن، قرائت فاتحه، مداحی و ... دیده نمی‌شود. پیام‌های تسلیت به اشتراک گذاشته شده و «کامنت‌های» نوشته شده در زیر پست‌های مرتبط با مرگ عزیزان در موارد قابل توجهی از شکل و محتوی دینی برخوردار نیستند. در برخی پست‌ها و استوری‌های به اشتراک گذاشته شده در رسانه‌های اجتماعی تصاویر زنان بازمانده و متوفی بدون پوشش موی سر به چشم می‌خورند. در آیین‌های ترحیم و یادبود مجازی برگزار شده در مواردی کم‌تر نشانی از مولفه‌های دینی به نمایش در می‌آیند. به عنوان نمونه، برخی مجالس حتی با قرائت قرآن نیز آغاز نمی‌شوند و نشانی از مداحی یا روضه خوانی در آنها یافت نمی‌گردد. بسیاری از آیین‌های عزاداری برگزار شده در این دوران بر طبق کلیشه‌های دینی مرسوم برگزار نمی‌شوند و در برگزاری آنها مولفه‌های دینی در کنار مولفه‌های غیردینی به چشم می‌آیند. در بسیاری از آیین‌های ترحیم مشاهده شده، سخنرانان روحانی نیستند و محتوی سخنان آنها نیز با سخنان دینی قالبی تفاوت دارد. در این سخنرانی‌ها، بیشتر بر مضامین عارفانه و عاشقانه، قرائت اشعار عرفانی، صحبت در مورد فلسفه مرگ و زندگی و دعوت به نیکوکاری و دستگیری از مستمندان تاکید می‌گردد. البته ممکن است سخنران به آیاتی از قرآن یا احادیث معصومین نیز استناد کند و به شرح و تفسیر آنها پردازد اما محتوی کلی سخنان او با جملات کلیشه‌ای و قالبی رایج در مراسم ترحیم متفاوت است که غالباً بر

توصیف بهشت و جهنم، بی ارزش شمردن زندگی دنیوی و ترس از عذاب الهی و روز قیامت تمرکز دارند.

می‌توان گفت تحولات اخیر صورت گرفته در نحوه برگزاری و محتوی آیین‌های عزاداری، ارتباط و وابستگی همیشگی مفهوم مرگ و مفاهیم دینی را تا حدودی تضعیف کرده است. روحانیون دیگر در بسیاری از آیین‌های ترحیم حضور ندارند و قرائت‌های قالبی و کلیشه‌ای از دین و ارتباط آن با مرگ، جای خود را به قرائت‌های جدید دینی یا تفاسیر انسان‌گرایانه از مرگ و زندگی داده‌اند.

۷.۳ تجاری شدن

در طول دهه‌های گذشته آیین‌های عزاداری به میزان زیادی تجاری شده‌اند و مصرف‌گرایی یکی از خصوصیات برجسته آیین‌های مرتبط با مرگ در بین اعضای طبقه متوسط جدید بوده است. موسسات برگزاری آیین‌های تدفین، ترحیم و یادبود و شرکت‌های تهیه غذا و پذیرایی در میان برخی خانواده‌های سوگوار به یکی از ارکان برگزاری این آیین‌ها تبدیل شده‌اند. این موسسات انجام تمام بخش‌های مراسم‌های گوناگون و تشریفات مرتبط با مرگ عزیزان را بر عهده می‌گیرند که شامل تهیه آمبولانس، خرید قبر، هماهنگی با مداح، اجاره‌ی صندلی، هماهنگی مسجد، اجاره‌ی تالار، هماهنگی با سخنران، سفارش غذا و ... می‌شود. با ایجاد محدودیت‌های ناشی از شیوع ویروس کرونا و عدم امکان برگزاری آیین‌های فیزیکی بسیاری از این موسسات نحوه ارائه‌ی خدمات خود را تغییر داده و برگزاری مجازی آیین‌های فوق را در دستور کار قرار داده‌اند. به نحوی که در قست‌های پیشین این مقاله توضیح داده شد این موسسات خدمات گسترده‌ای را در زمینه اجرای مراسم مجازی ارائه می‌کنند و به این منظور هزینه‌ی قابل توجهی را از بازماندگان دریافت می‌کنند. همچنین نتایج جستجوی‌های انجام شده نشان می‌دهد که موسسات مرتبط با برگزاری آیین‌های عزاداری و شرکت‌های ارائه دهنده خدمات پذیرایی و ... در شرایط فعلی نیز فعال هستند و در زمینه‌های اهدای تاج گل، تهیه پک‌های پذیرایی، تهیه غذا و توزیع آن در بین آشنایان و ... به ارائه‌ی خدمات می‌پردازند.

تجاری شدن آیین‌های عزاداری ارتباط وثیقی با گسترش فرهنگ مصرف‌گرایی در برگزاری این آیین‌ها دارد. شاید شاخص‌ترین نماد مصرف‌گرایی در آیین‌های مرتبط با

مرگ، تاج گل‌های بزرگی باشد که معمولا از سوی نزدیکان، اقوام، دوستان و همکاران به بازماندگان اهدا می‌شوند. این تاج گل‌ها، تا پیش از اعمال محدودیت در زمینه‌ی برگزاری مراسم فیزیکی، جمعی و عمومی در داخل و خارج مساجد، تالارها و رستوران‌ها و در معرض دید همگان قرار داده می‌شدند و اکنون در بسیاری موارد در جلوی درب منزل متوفی و بازماندگان به چشم می‌خورند.

مخارج انجام شده از سوی بازماندگان به منظور تهیه‌ی لوازم برگزاری آیین‌های تدفین و ترحیم و پذیرایی از شرکت‌کنندگان نمونه‌ی دیگری از مصرف‌گرایی در این آیین‌ها است. در شرایط پیشین، در بسیاری موارد هزینه فراوانی به منظور تهیه‌ی پک‌های میوه، خرید شیرینی‌های مخصوص و حلوا، اجاره‌ی مسجد، سالن و تالار پذیرایی، تهیه‌ی غذا، خرید گل، دعوت از قاری، مداح، سخنران، تهیه کلیپ، فیلمبرداری از مراسم و ... در نظر گرفته می‌شد. در شرایط فعلی و با توجه به محدودیت‌های ایجاد شده، این مصارف در مواردی با تغییر مواجه شده‌اند اما همچنان ردپای مصرف‌گرایی در آیین‌های عزاداری مشاهده می‌شوند. به نحوی که ذکر شد موسسات برگزاری مراسم مجازی فعال‌اند و نگاهی به صفحات موجود در اینستاگرام که با جستجوی هشتگ‌هایی نظیر ترحیم، فوت، عزاداری و ... قابل دسترسی هستند نشان می‌دهد که کترینگ‌های پذیرایی همچنان به بازماندگان در زمینه‌ی تهیه‌ی پک‌های میوه، حلوا، شیرینی و غذا خدمات ارائه می‌دهند.

قابل توجه است که تحولات ذکر شده در مورد آیین‌های عزاداری در بین اعضای طبقه متوسط جدید، یک روند تاریخی است که از سالها پیش آغاز شده و در دوران همه‌گیری ویروس کرونا از شدت بیشتری برخوردار شده است. تمامی تغییرات ذکر شده یعنی مجازی شدن، فردی شدن، شخصی شدن، تصویری شدن، جنسیت زدایی، دنیوی شدن و تجاری شدن یک شبه و با شروع همه‌گیری ویروس کرونا اتفاق نیفتاده‌اند بلکه در طی دهه‌ها و سال‌های گذشته در جریان بوده‌اند. این تحولات را می‌توان در طراحی سنگ قبرها در گورستان، شکل و محتوی آگهی‌های ترحیم و بنرهای تسلیت، شکل و محتوی آیین‌های تدفین، ترحیم و یادبود، شکل و محتوی مطالب مرتبط با مرگ عزیزان در فضای اینترنت و ... در طول دهه‌های گذشته مشاهده کرد.

در توضیح این ویژگی‌ها و تحولات رخ داده در شیوه‌ی برگزاری آیین عزاداری در بین اعضای طبقه متوسط جدید باید توجه داشت که این مولفه‌ها بیانگر بخش‌هایی از

خصوصیات سبک زندگی اعضای این طبقه هستند. بر اساس مطالعات و بررسی‌های انجام‌گرفته (به عنوان نمونه، خویی ۱۳۹۸، سلگی و تسلیمی، ۱۳۹۹) تحت نفوذ تحول ساختارهای اجتماعی-فرهنگی جامعه و تغییرات گفتمانی ایجاد شده «خود» یا «نفس» جدیدی متولد شده و سبک زندگی اعضای این طبقه دستخوش تغییر شده است. در نتیجه، مولفه‌های سبک زندگی اعضای طبقه‌ی متوسط جدید را می‌توان اینگونه تشخیص داد: رویکرد فردی به زندگی، شخصی شدن امور، اهمیت یافتن بدن، نمایش خود، روانشناسی‌گرایی، انفعال اجتماعی، منفعت‌گرایی، خوش باشی، احساس‌گرایی، تذبذب و سردرگمی، دنیوی شدن (فردی شدن دین) و مصرف‌گرایی. با دقت در ویژگی‌های امروزی آیین‌های عزاداری در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید و خصوصیات و مشخصات سبک زندگی این طبقه مشخص می‌شود که خصوصیات آیینی ذکر شده با ویژگی‌های سبک زندگی آنها کاملاً همراه هستند. به بیان دیگر همخوانی و تناظر این مولفه‌ها ما را در فهم و درک بهتر خصوصیات آیین‌های عزاداری در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید یاری می‌کند.

مجازی شدن ارتباط وثیقی با اهمیت یافتن «خود» و نمایش ابعاد مختلف ذهنی و جسمی فرد در فضاهاى حقیقی و مجازی دارد. فردی شدن با ذره‌گرایی یا اتمیسم اجتماعی در ارتباط است که بر گسترش فردگرایی افراطی یا خودخواهی در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید تاکید می‌کند. شخصی شدن، خود را در ابعاد گوناگون سبک زندگی اعضای این طبقه نشان می‌دهد. اکنون افراد تمایل دارند تا به شیوه‌ی خویش لباس بپوشند، به شیوه‌ی خویش غذا بخورند، اوقات فراغتشان را به شیوه‌ی خویش بگذرانند و به شیوه‌ی خویش با دیگران ارتباط برقرار کنند. تصویری شدن پیوندی ناگسستنی با روانشناسی‌گرایی، مصرف‌گرایی، احساس‌گرایی و خوش باشی دارد که از دیگر خصوصیات سبک زندگی اعضای طبقه‌ی متوسط جدید است. اعضای این طبقه، احساسات گوناگون خود را به‌نمایش می‌گذارند و شادی‌ها و غم‌های خویش را با دیگران تقسیم می‌کنند. جنسیت‌زدایی با اهمیت دادن به زنان در امور مانند مصرف، پوشش، مد و زیبایی و درخواست رفع تبعیض‌های شغلی، آموزشی و ... که از جمله مطالبات اعضای این طبقه است در ارتباط است. دنیوی شدن با جهان بینی و دیگر خصوصیات سبک زندگی اعضای طبقه‌ی متوسط جدید همخوان است. دنیوی شدن سبک زندگی به غیر دینی شدن یا فردی شدن دین، ترکیبی و تلفیقی بودن عقاید و عدم تناسب اندیشه‌ها و کنش‌ها ناظر است. در نهایت،

تجاری شدن نشانگر رواج خصوصیتی مانند مصرف‌گرایی، نمایش خود و احساس‌گرایی در سبک زندگی اعضای طبقه‌ی متوسط جدید است و با چنین مولفه‌هایی در ارتباط قرار دارد.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر انواع و اشکال گوناگون آیین‌های عزاداری در بین بازماندگان طبقه‌ی متوسط جدید را توصیف کرد و مورد تحلیل قرار داد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که در موارد قابل توجهی آیین‌های تشییع جنازه و تدفین با استفاده از «لایو» اینستاگرام به صورت زنده پخش می‌شوند. آیین‌های ترحیم و یادبود نیز در بسیاری موارد با استفاده از «لایو» اینستاگرام و سامانه‌ها و پلتفرم‌های مختلف برگزار می‌شوند. همچنین موسسات مختلفی در زمینه‌ی برگزاری مراسم ترحیم و یادبود مجازی ایجاد شده‌اند که با استفاده از سامانه‌ی ویژه‌ی خویش مراسم را برگزار می‌کنند.

در بسیاری موارد آگهی‌های ترحیم از سوی بازماندگان به اشتراک گذاشته می‌شوند. کلیپ‌های مختلف با محوریت متوفی تهیه می‌شوند و متون، دلنوشته‌ها، اشعار و جملات ادبی به وسیله‌ی بازماندگان نوشته می‌شوند و در اینترنت انتشار می‌یابند. در کنار مطالب به اشتراک گذاشته شده از سوی بازماندگان اصلی، خویشاوندان، آشنایان، دوستان و دنبال‌کنندگان نیز با نوشتن «کامنت» و به اشتراک گذاشتن «پست» یا «استوری» در برگزاری آیین‌های عزاداری مجازی مشارکت می‌کنند. صفحات بر جای مانده از درگذشتگان در رسانه‌های اجتماعی در بسیاری از موارد به عنوان فضایی در جهت انجام عزاداری، نمایش احساسات بازماندگان اصلی و نمایش پیام‌های تسلیت در نظر گرفته می‌شوند. همچنین در مواردی نیز صفحاتی به یاد درگذشتگان ایجاد می‌شوند. افزون بر این صفحاتی نیز در اینستاگرام مشاهده می‌شوند که پست‌ها و استوری‌هایی قالبی را به منظور استفاده‌ی بازماندگان یا دیگر دوستان و آشنایان به اشتراک می‌گذارند.

مجازی شدن، فردی شدن، شخصی شدن، تصویری شدن، جنسیت زدایی، دنیوی شدن و تجاری شدن را می‌توان به عنوان خصوصیات امروزی آیین‌های عزاداری در نزد اعضای طبقه‌ی متوسط جدید در نظر گرفت. این مولفه‌ها بخش‌هایی از سبک زندگی اعضای این طبقه را توضیح می‌دهند و با ویژگی‌های سبک زندگی این افراد در تناظر قرار دارند.

در نهایت، به نظر می‌رسد عزاداری مجازی و گسترش آن در بین اعضای طبقه‌ی متوسط جدید از نادرستی نظریه‌ی «انکار مرگ» (به عنوان نمونه بنگرید به جفری گورر (Geoffrey Gorer)، فیلیپ آریس (Philippe Ariès)، نوربرت الیاس (Norbert Elias)، هرمان فیفل (Herman Feifel)، جسیکا میتفرد (Jessica Mitford)، ایوان ایلچ (Ivan Illich)، زیگموند باومن (Zygmunt Bauman)، ژان بودریار (Jean Baudrillard)، میشل فوکو و آلن کله هیپر (Kellehear)) و عدم کاربرد آن در جامعه‌ی ایران حکایت دارد. بر اساس این نظریه، مرگ در جامعه‌ی مدرن انکار می‌شود و در زندگی روزمره پنهان می‌گردد (زیممرن و رودین، Zimmermann and Rodin (۲۰۰۴)). این در حالی است که در جامعه‌ی ایران، برخلاف بسیاری از جوامع غربی، مرگ و مردن هیچ‌گاه از عرصه‌ی عمومی و حیات اجتماعی زدوده نشده و منزوی نگشته است (بیات‌ریزی و تسلیمی طهرانی، ۲۰۱۶). در نتیجه، در اینجا، عزاداری مجازی بر شاخص‌های پیشین مرتبط با مرگ افزوده گشته و حضور اجتماعی مرگ را با وضوح بیشتری به نمایش می‌گذارد.

کتاب‌نامه

- برگر، پیتر و لوکمان توماس (۱۳۹۴) ساخت اجتماعی واقعیت، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران: علمی و فرهنگی.
- بورديو، پی یر (۱۳۹۰) تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: ثالث.
- پارساپور، آرش (۱۳۹۹) کاربران ایرانی در کدام شبکه اجتماعی بیشترین فعالیت را دارند؟ وبسایت دیجیاتو، آخرین بازدید ۲/۱۰/۹۹. <https://digiato.com/article/>
- تابعی، ملیحه (۱۳۸۹) جامعه‌شناسی پدیداری مرگ (جامعه‌شناسی تجربی معنای مرگ)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۵) سیمای فکری مرگ در بین ساکنین شهر تهران، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران.
- تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۹) عزاداری مجازی در دوران همه‌گیری کرونا، در مجموعه مقالات کرونا و جامعه ایران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۹) کرونا و سوگ تعلیق شده، در مجله‌ی زنان امروز، شماره ۳۹، صفحات ۲۰-۱۵.

توصیف و تحلیل آیین‌های عزاداری در بین ... (رضا تسلیمی طهرانی) ۵۹

تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۹) مردن در عصر کرونا، در مجموعه مقالات مطالعات اجتماعی مرگ، سازمان بهشت زهرا، تهران.

جلایی پور، حمیدرضا و رنایی، محسن (۱۳۹۳) روایت حمیدرضا جلایی پور و محسن رنایی از طبقه‌ی متوسط؛ طبقه‌ی متوسط اقتصادی چیست و چه کار می‌کند؟ مصاحبه‌کننده مولود حاجی‌زاده، سایت خبرآنلاین.

جلیلی، هادی (۱۳۸۵) تاملاتی جامعه‌شناسانه درباره سکولار شدن، تهران: انتشارات طرح نو. جواد ییگانه، محمدرضا و روزخوش، محمد (۱۳۹۸) روایت پیاده روی عاشورا (روایت مردم‌شناختی و جامعه‌شناختی از پیاده‌روی اربعین سال، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

حسنی، حسین (۱۳۹۸) رسانه اجتماعی اینستاگرام؛ زندگی روزمره و فرهنگ دیداری، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

خویی، محمد مهدی (۱۳۹۸) تحلیل مصرف فرهنگی جامعه‌ی ایران، در تحلیل مصرف رسانه‌ای، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

دورتیه، ژان فرانسوا (۱۳۸۱) پی‌یر بوردیو. ترجمه مرتضی کتبی، نامه انسان‌شناسی، دوره اول، شماره اول، بهار و تابستان، صص: ۲۲۵-۲۳۴.

دورکیم، امیل (۱۳۸۳) صور بنیانی حیات دینی، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز. راستگو سی سخت، رضا (۱۳۸۸) بررسی عوامل اجتماعی موثر بر نگرش به مرگ، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه خوارزمی.

رحمانی، جبار و قربانی، هاجر (۱۳۹۶) تدفین به مثابه یک پدیده بوروکراتیک آیین‌های مرگ در بهشت زهرا تهران، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران دوره ششم پاییز ۱۳۹۶ شماره ۳ (پیاپی ۲۳).

زمانی مقدم، مسعود (۱۳۹۳)، دین باوری و نگرش به مرگ: مطالعه نمونه‌ای از دانشجویان با روش نظریه زمینه‌ای، پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه خوارزمی.

سامانه فرهنگی بدرقه (۱۳۹۹) <http://www.badraghe.ir>

سلگی، محمد و تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۹) روانشناسی اجتماعی طبقه‌ی متوسط در ایران، در فرهنگ و هنر در ایران پس از انقلاب، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. در دست انتشار.

شریعتی، سارا و تسلیمی طهرانی، رضا (۱۳۹۵) نسبت مرگ و دین در نمایشنامه‌های فرهنگی مرگ و مردن در بین نمونه‌ای از ساکنین شهر تهران، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره نهم، شماره ۲، صص ۹۱-۱۱۷.

کریمی، مرتضی (۱۳۸۵) بررسی جامعه شناسانه تجربه مرگ در میان بیماران سرطانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

عاملی سعید رضا، شکرخواه یونس، منصوری تمنا (۱۳۹۸) تجربه دوفضایی شده کاربران ایرانی از سوگواری مجازی: شبکه اجتماعی فیسبوک، مجله فرهنگ ارتباطات، دوره ۲۰ شماره ۴۸، صفحه ۳۶-۷.

والتر، تونی (۱۳۹۶) مرگ و مدرنیته، ترجمه هاجر قربانی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

ویلم، ژان پل (۱۳۷۷) جامعه شناسی ادیان، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران: تیان.

همیلتون، ملکم (۱۳۹۲) جامعه شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: ثالث.

Alexander, Jeffery. C (2004) Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy, Sociological Theory, Vol. 22, No. 4 pp. 527-573.

Bayatrizi, Z & Taslimi Tehrani, R. (2016) The Objective Life of Death in Tehran: A Vanishing Presence, In Mortality, UK: Rputledge. PP. 1-19.

Bowler, G. M., Jr. (2010). Netnography A Method Specifically Designed to Study Cultures and Communities Online. The Qualitative Report, 15(5), 1270-1275.

Brubaker Jed R, Hayes Gillian R. (2011) "We will never forget you [online]": An Empirical Investigation of Post-mortem MySpace Comments, CSCW. Hangzhou, China.

Carroll Brian, Landry Katie (2010), Logging On and Letting Out: Using Online Social Networks to Grieve and to Mourn, Bulletin of Science, Technology & Society 30(5).

Ellis-Gray, Selina (2010) The Diversity of Mourning Practices Online, Lancaster University.

Fuchs, Martin & Rüpke, Jörg (2015) 'Religious individualisation in historical perspective', Religion, Vol. 45, No. 3, pp. 323-329.

Gibbons, Tom (2014) English National Identity and Football Fan Culture, Ashgate Publishing Limited.

Gibbs Martin, Meese James, Arnold Michael, Nansen Bjorn & Carter Marcus

(2015) #Funeral and Instagram: death, social media, and platform vernacular, Information, Communication & Society, 18:3, 255-268.

Ibrahim, Yasmin (2018) Production of the "self" in the digital age, Palgrave.

Kozinets, Robert V (2002) The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. Journal of Marketing Research, vol 39: 61-72.

Kozinets, Robert V (2020) Netnography; The Essential Guide to Qualitative Social Media Research, 3 Edition, SAGE.

Luckmann, Thomas (1967) The invisible religion, Macmillan Publishing company.

- Micalizzi Alessandra (2010) Mourning network: new social practices in online communities, Digithum, no. 12.
- Turner, Victor (1967) *Between and Between: The Liminal Period In Rites de Passage in The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. London: Cornell University Press.
- Van Gennep, Arnold (1960) *The Rites of Passage*, Translated by M. Vizedom & G. Caffee. Chicago: University of Chicago Press.
- Walter Tony, Moncur Wendy, Pitsillides, Stacey (2012) DOES THE INTERNET CHANGE HOW WE DIE AND MOURN? OVERVIEW AND ANALYSIS, OMEGA, Baywood Publishing Co. Vol. 64(4) 275-302
- Walter, T. (1994) *The Revival of Death*. London: Routledge.
- Wilke, Annette. (2015) 'Individualisation of Religion', ISSJ UNESCO, pp. 263-277.
- Zimmermann, C. and G. Rodin (2004) 'The Denial of Death Thesis: Sociological Critique and Implications for Palliative Care', *Palliative Medicine* 18(2).pp. 121-8.